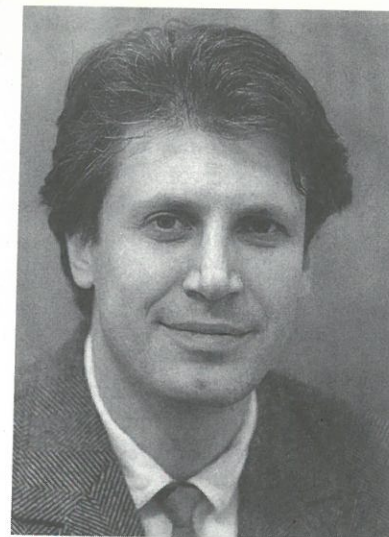

barátainkat – akár a terjesztésben, akár más módon vettek részt a mozgalomban – előbb-utóbb arra kényszerítették, hogy Budapestre költözzenek.

– Amit mondasz, mintha azt sugallná: a vidék és a főváros két teljesen különböző dolog. Ez akár a mai politikát is meghatározhatja.

– Ma a helyzet alapvetően más. Az SZDSZ vidéki szervezeteit járva azt tapasztalom, hogy az elmúlt egy évtized alatt igenis létrejött egy olyan középosztály, amely az ellenzékiiséget a demokratikus ellenzékben való részvétel formájában nem vállalta volna, de ma egy legális párt tagjaként szívesen dolgozik egy liberális szövetségben. Nagyon szembetűnő az is, hogy például a Fidesz jelentős részben vidéki értelmiségiekből, fiatalokból áll. Orbán Viktor, Kövér László, Fodor Gábor vidéki gyerekek. Ez nagyon jó tendenciára mutat, amit én megerősítve látok nemcsak az SZDSZ-körökben mozogva, hanem vidéken, polgármesterekkel, képviselő-testületekkel találkozáskor is. Én kifejezetten fontosnak és nagyon pozitív dolognak tartom, hogy ma már nem lehet Budapestet szembeállítani mint „bűnös várost” a vidékkel. Nyugat-Magyarországon ez egyszerűen nevetséges. A nyugat-magyarországi városoknak nincs kisebbségi komplexusuk. A szombathelyiek vagy a soproniak nagyon öntudatos városi polgárok, akik bennünk, a főváros liberális vezetésében szövetségest látnak. Úgy látom, a középosztály az, amely egyre inkább hangot talál és hangot ért velünk. A demokráciát, ha kell, ez a középosztály fogja megvédeni a szélsőségekkel szemben.

(1992)

Magyar Bálint

– Bálint, te a demokratikus ellenzék reprezentánsai között különleges szint képviselsz művészi családi háttérrel: édesapád, ha jól tudom, színházi szakember, színiigazgató volt, édesanyád dramaturg. Volt-e ennek a polgári családi meghatározottságnak szerepe életed alakulásában?

– Valóban, szüleim ízig-vérig színházi emberek.

Apám, aki 1910-ben született, és 82 évesen halt meg, egész életét a színházzal, illetve a filmmel kapcsolatos világban töltötte. A bölcsészkaron végzett művészettörténet és irodalom szakon, s egyben doktorált is 21 évesen. Háromévi állástalanság után 1934-ben a Nemzeti Színházhoz került dramaturgsegédnek, majd két év után átkerült az Operába, melynek 1941-től 1944 tavaszáig titkára volt. 1945-től 1955-ig a Nemzeti Színház főtitkára, ezt követően 1955-től 1958-ig a Vígszínház, akkori nevén A Néphadsereg Színháza igazgatója. 1958-ban leváltották, a Filmtudományi Intézetbe került.

Talán az utolsó klasszikus színiigazgató volt abban az értelemben, hogy sem színész, sem rendező, s főleg nem tanácsi tisztviselő – mint ahogy az elmúlt évtizedekben számtalanszor előfordult –, hanem olyan csapatkapitány, aki a csapat együttes sikerében volt érdekelt. Ezért nem is látott versenytársat a rendezőkben, színészekben. Ha valamit tanultam tőle, és valamihez van némi érzékem, amit a politikában is tudok hasznosítani, az talán ez. Kisgyerek koromtól kezdve ennek a csapatmunkának a hangulata lengett körül, s ma is inkább a „szereposztó”, semmint a „szerepjátszó” magatartás áll közelebb hozzám.

– Úgy tudom, apád 1958-as elküldésének politikai oka volt, s Aczél György is komoly szerepet játszott benne.

– Igen. Apám független színházat teremtett, komolyan vette, hogy ő a Vígszínház igazgatója, és a műsorpolitikába nem engedett beleszólást. Pár éve olvastam például az 1955–56-os társulati ülésen tartott igazgatói beszámolóját. Ebben elmondta, mi volt az a néhány darab, amelyet abban az évben a minisztérium letiltott. Nem volt éppen szokásos reagálási mód a politikai cenzúrára sem akkor, sem később, hogy társulati ülésen nyíltan teszik az ilyen típusú ütközéseket a minisztériummal. Amikor például Kodolányi János *Földindulás* című darabját el akarta játszani, és a minisztérium azt „kérte”, hogy „halassa el” a bemutatót – ami azt jelentette, hogy ne mutassa be a darabot, csak ez volt a *comme il faut* megfogalmazása ennek az igénynek –, akkor két hónappal elhalasztotta a bemutatót, és bemutatta. Vagy amikor Páger Antal 1956 nyarán a kormány kezdeményezésére hazajött, de a magyar kulturális kormányzat mégsem akarta színpad-

ra engedni, akkor apám annak ellenére szerződtette, hogy ennek ellenkezőjére „kérte” a minisztérium a színgazdákat.

1956-ban, mint színházi ember, úgy gondolta, hogy elsődleges feladata a színház, a társulat egyben tartása, és ezt meg is tette. Soha nem volt párttag, de a színház forradalmi bizottságába sem lépett be. Kicsit szkeptikusan tekintett a színház új politikai testületére, melynek tagja lett a színház addigi párttitkára és szakszervezeti titkára is. Viszont ő volt az egyetlen színgazgató, akit a forradalmi bizottságok vagy a rögtönzött társulati ülések nem mozdítottak el a helyükről. Az 1956 utáni szilenciumok döntő részben a minisztériumnak írott színgazgatói jelentéseken alapultak, s talán elég annyit mondanom, hogy apám társulatából senkit nem hallgattak el.

A forradalom után bemutatta az *Antigonét*, aminek egyértelmű volt az üzenete. Egy évre rá, 1958-ban bemutatott egy amerikai komédiát, jól emlékszem rá, mert kisgyerekként láttam: *Teaház az augusztusi holdhoz* volt a címe, s arról szólt, hogy Okinaván az amerikai megszállókat hogyan teszik hülyévé a japánok. Ez is elég egyértelmű. Nyilván a két darab üzenetét a politikai vezetők is megértették, s Aczél György egyszerűen leváltatta.

Pedig apám csinált A Néphadsereg Színházából Vígszínházat – még ha a színház eredeti nevének visszaállítását neki a minisztérium még nem engedte meg –, újra Vígszínházat, melynek a látogatottsági indexe – a színházak között a legnagyobb – 97 százalékos volt. Színgazgatói pályájának harmadik évében a 2,5 milliós állami támogatásból 1,5 milliót visszaküldött az államkasszájának, s közel volt ahhoz, hogy a színház önfenntartóvá váljék. Az igazgatói szolgálati gépkocsit még az első évben visszaküldte. Független úr volt, de puritán. Mikor leváltották, villamoskalauznak jelentkezett, elvégezte a szükséges orvosi vizsgálatokat is, de végül nem engedték a BKV-nál munkába állni. Mégis, hogy nézett volna ki a sikerigazgató jegykezelőként a Szent István körúton...

– *Te ezt hogy élted meg?*

– A Vígszínházból való eltávolítása és az azt követő mellőzöttsége nekem talán mélyebb sérelem volt, mint neki. „Hogyan lehetséges ez?” – ebben a kérdésben, bármire vonatkozott is azt követően, apám története mindig benne volt. Ő azonban nem kívánt „sértődött” ember lenni. Büszke és öntudatos polgár volt, kinek önbecsülése nem függött hivatalos megítéléstől. Egyébként is a Kádár-rendszer életének már nyolcadik „rendszere” volt. 1970-ben nyugdíjba kényszerült. Talán ez volt életének legválságosabb időszak. Ezt követően kezdett színháztörténeti műveket írni. Én gyerekként, majd gimnazistaként csak tehetetlenül nézhettem, ami vele történik. Mikor elmúltam 18 éves és leérettségiztem, elhatároztam, hogy felveszem apám nevét. Engem 1952-ben ugyanis Jánosnak kereszteltek. Ezt leadtam és felvettem helyette a Bálintot. A családom és gimnáziumi barátaim azért természetesen azóta is Jancsinak hívnak, de azt akartam, hogy bármiként alakul is az életem, tudják, hogy az ő fia vagyok.

– *Édesanyád pályáját hogyan érintette apád sorsa?*

– Ő már apám leváltása előtt is „csak” vidéki színházakhoz kerülhetett: először a kecskeméti, majd a veszprémi színházhoz szerződött dramaturgnak. Illyés Gyula- és Németh László-bemutatók fűződtek a nevéhez. Sokat dolgozott többek között Szabó Pállal, Örkény Istvánnal, Tabi Lászlóval, Gáspár Margittal. Majd a Rádió rendezőjeként több dokumentumjátékot írt. Bár apám 1958 után film- és színháztörténeti műveket írt, a család színházi, irodalmi, értelmiségi közege nemigen változott. Számomra gyermek-

ként inkább az volt érdekes, hogy nálunk, vendégségben, az utcán, vagy egy színházban összefutva lelépnek a színpadról, kilépnek a könyvekből vagy csak hirtelen megelevenednek szüleim esti, lefekvés előtti beszélgetéseiből Latinovits és Sinkovits, Keresztury Dezső és Erdei Ferenc, vagy éppen Rajkné.

– *Már szüleid családi indíttatása is hasonló volt?*

– Anyámé nem. Ő egy elszegényedett kolozsvári zsidó kereskedőcsalád gyermeke. 1927-ben üldözték el őket Erdélyből. Budapesten szoba-konyha és folyosói vécé az Örömvölgy utcában, polgári iskola, kereskedelmi érettségi, majd gettó. Egy fényképet szinte mindig magammal hordok: anyám, fiatal szép lányként, hosszú szőke hajjal, sötét napszemüvegben mosolyogva ill egy ház falánál, vállán ballonkabát, a kabáton sárga csillag. A háború után tizennyolc évesen került a Nemzeti Színház számvevőségére. A Színművészeti Főiskola dramaturg szakát már születésem után végezte el.

Apám édesapja, Magyar Elek hosszú éveken át a liberális *Est*-lapok egyikének, a *Magyarországnak* a felelős szerkesztője volt. Nagyapja színházi újságíró, a nagybátyja, nagynénje a Nemzeti Színház művészei voltak. Tehát apám gyerekkorát szintén írók, újságírók és színészek nepezték be, csak éppen egy-két generációval korábbiak. Már 1896-ban dédanyámnak, Szenere Bertalan lányának táncrendként használt báli legyezőjén a feliratkozott fiatal emberek között ott találjuk Heltai Jenőt, Bródy Sándort, Gárdonyi Gézát és Ambrus Zolánt is.

– *Áttérve a személyes történetedre, te nem gondoltál sohasem arra, hogy valamilyen színházi szakmát válassz?*

– Nem. A színházi előadások szünetében tízéves korom után már nem mentem hátra a szüleimmel az ismerőseikhez, barátaikhoz az öltözőkbe. Amolyan „civil a pályán” érzésem volt, s inkább a részóteren vártam meg őket. A húgomat ez nem zavarta. Ő dramaturg lett. Én gyermekkoromban sokáig régész akartam lenni, s ahogy nőttem, úgy kezdett fokozatosan inkább érdekelni az a világ, amelyben éltem.

– *Középiskolába hová kerültél?*

– 1967–71 között a Fzekas Mihály Gimnáziumba jártam, orosz–angol tagozatos osztályba. Én egyébként az orosz nyelvet, irodalmat szerettem, s az orosz tagozaton kiválóan meg is tanultunk oroszul. Sajnos ennek nagy része passzív tudássá vált. Osztályfőnököm leginkább reitensnek, anarchistának nevezett. S valóban lázadoztam, de ez összekapcsolódott egy baloldali ideákban való hittel. A kettő között pedig szakadék feszült, mert a kettő valahogy nem volt összhangban egymással. Az egyik oldalon, a hit oldalán érzelmek, szimbiómok, vágyak, a másik oldalon pedig, gimnáziumi szinten, az adott, a konkrét viszonyokkal való elégedetlenség, a szembefordulás azzal, ami ott volt.

– *Az, hogy te a gimnáziumban már elkezdted politikai vagy politikai-filozófiai munkákat olvasni, ez nyilván meghatározta azt, hogy milyen típusú egyetemre mész. Könnyű választás volt, hogy a bölcsészkar szociológia szakára mentél végül is?*

– Már harmadikos gimnazista koromtól kezdve kifejezetten szociológus akartam lenni. De szociológiára akkor még nem lehetett közvetlenül jelentkezni, mert a szociológia csak B szakként létezett, ezért én angol–történelem szakra jelentkeztem. Viszonylag könnyen fel is vettek, mer második lettem az országos középiskolai történelemversenyen.

Egyéves szociológiai előkészítő után lehetett a szociológiát felvenni. Akkor leadtam

az angol szakot, s szociológia-történelem szakon végeztem 1977-ben. Mi voltunk az első nappali szociológiai évfolyam 1948 óta a magyar felsőoktatásban.

– *Beszéljünk akkor az egyetemről...*

– Előtte hadd mondjak néhány szót a katonaságról. Egy évet előfelvételiként Hódmezővásárhelyen töltöttem. Erre engem alaposan fekécsiztettek. Családi meg baráti intelmeket kaptam, hogy húzzam meg magam, ne konfrontálódjak, ne menjek bele minden konfliktusba. Ez eleve nem volt lehetséges, miután magassági sorrendbe állították a bevonultatkat, s az első kilenc rögtön rajparancsnok lett, én pedig, mint a század legmagasabbja, az első szakasz első rajának parancsnoka, az első szakasz parancsnokhelyettese lettem. Természetesen ideiglenesen. Ez azt jelentette, hogy ebben a szerepben már eleve nem lehetett kimaradni a konfliktusokból.

Mint rajparancsnoknak, nem lett volna szabad tegeződnöm a hozzám hasonló előfelvételis katonákkal, nem lett volna szabad dolgoznom, csak parancsokat továbbítanom stb. Ezt persze nem voltam hajlandó megtenni. Így egy hónap múlva már nem is voltam rajparancsnok. De az utódommal sem járt jobban a honvédség.

A legmeghatározóbb élményem azonban az volt, hogy 1971. október elején egy véletlen folytán sikerült lelepleznünk a körünkben kiépített teljes besúgóhálózatot. Ez sokunknak komoly megrázkódtatást jelentett. Egyfelől, hogy testközelben érezhettük egy ilyen intézmény létét, másfelől az az ambivalens érzés, hogy egyszerre megvetettük és sajnáltuk azokat, akiket beszerveztek. Hiszen 18 éves, negrémített, megszarolt gyerekekről volt szó, akiket a „haza védelme” címén elszakítottak a szüleiktől, és ilyen ocsmányságra kényszerítettek.

Az előzmény az volt, hogy szeptemberben lejött egy hadnagy, és elbeszélgetett a századunk kétharmadával. Semleges dolgokról. Családi hátér, tanulmányok, tervek és így tovább. Pár héttel később a beszerzésre kiszemelték gyengélkedőre hívták. A beszerzés úgy történt, mint az *Ivan Gyenyiszovics egy napján*. Akit egy meghatározott héten kétszer elhívtak gyengélkedőre, arról tudni lehetett, hogy besúgó. Erről mi úgy szereztünk tudomást, hogy az egyik katonatársunk, aki erre rá akartak venni, „kiugrott”, és elmondta nekünk. Akkor végignéztam a teljes zászlóaljnál, négy századnál a gyengélkedőkönveket, és azt találtam, hogy minden egyes szakaszban, azaz hálókörletben volt egy, de csak egyetlenegy ilyen ember, aki azon a meghatározott héten kétszer járt gyengélkedőn annál a bizonyos „felcsernél”, aki az ezredünk helyettes elhárítófőnöke volt. S így lényegében egy hónap után tudtuk, hogy a mi századunk három szakaszában ki az a három ember, aki besúgó.

A mi századunk, a bölcsészszázad fölött egy fél emelettel voltak a TTK-sok. Nekem ott fazekasos haverjaim voltak a matektagozatról, azoknakis elmondtam, hogy náluk kik a besúgók, s később ez be is bizonyosodott. Voltak ezek közül olyanok, akik nem bírták a nyomást, hónapokkal később kiborultak, és kitálatk a század előtt. Mindenestre ez vetett véget az úgynevezett tinédzseri forradalmi romantikának.

– *Mikor rájöttetek, hogy kik ezek a besúgók, mit tettek?*

– Ez úgy szép lassan elterjedt a században, lehetett tudni, hogy kik azok. De nem lepleztük le őket, mert úgy gondoltuk, akkor újakat szervezünk be helyettük, és esetleg már nem leszünk abban a helyzetben, hogy azonosítani tudjuk őket. Ennek ellenére a szeptember-október folyamán beszervezettek egy jelentős része az év folyamán elhasználódott, lebukott. Ezért a katonaság utáni időkre az elhárítási egy külön akció keretében, pár hónappal a leszerelés előtt kezdte megpróbálni beszerezni az arra kiszemeltet.

Itt sajnos csak azokról tudunk, akiknél nem jártak sikerrel, mert ezek a társaink a titoktartási fogadalmak ellenére mégiscsak beszéltek nekünk.

Egyébként a század élesen szembefordult a tisztikarral. A századparancsnoknak például KISZ-fegyelmet adtunk embertelen viselkedése miatt. Máskor meg egészen a parancsmegtagadásig szembefordultunk vele. Nem véletlen, hogy huszonötünket, a bölcsészszázad „renitenseit” egy hónapra elcserélték a mezőtúri laktanyával egy teherautóért.

– *Honnan vettétek ehhez a bátorságot? Lehet, hogy botor a kérdés, amit fölteszek, de hát nem lehetett evidens, hogy ilyet meg lehet csinálni.*

– A tisztikarral szembeni fellépésünkben persze az következett, hogy ahol tehették, megpróbálták visszavágni. 1972 áprilisában egykori élettársamnak, későbbi első feleségemnek volt egy szembalesete a TTK-n, és felszöktem hozzá egy barátommal. Véletlenül beáruáltak bennünket, és lebuktunk. Na ebből próbált az ezred vezetése egy mini koncepciót gyártani. Ugyanis 1972 márciusában volt az első protestáló március 15-e, és bár mi áprilisban mentünk föl, hivatalosan az volt a vád ellenünk, hogy a március 15-ét szervező köröknek juttattunk fel titkos katonai iratokat. Az ezredelhárítás elkülönített bennünket, többször le kellett írunk a szokásos teljes történetét, és beindult egy olyan gépezet, amelyet igazán csak későbbi olvasmányélményeimből ismerhettem meg. Zászlóaljgyűlést hívtak össze, amelyen a mi vallomásunk, miszerint három kocsi-val, autóstoppal mentünk fel Pestre, a zászlóalj politikai tisztjének szájából már úgy hangzott, hogy üldözőink lerázása érdekében szerveztük meg előre úgy, hogy a megbeszéltek három helyen már kocsi várta bennünket, s így egyik kocsi-ból a másikba szállva vittük a titkos katonai iratokat Pestre. Az úgy egészen hadseregszintig jutott el. De a barátom Aczél György egyik kultúrpolitikai tanácsadójának a fia volt, s végül is Aczél állította le az eljárást.

1958-ban Aczél bocsátotta el apámat az állásából, 1972-ben ő akadályozta meg, hogy hatodmagammal kitiltva a magyarországi egyetemekről bent tartsanak a hadseregben, hogy aztán 1981-ben megintcsak ő legyen az, aki kirúgat az állásomból.

– *Áttérve most már az egyetemre: hogyan nézett ki a hetvenes évek első felében a bölcsészkar közélet? Jó pár év eltelt a „nagy filozófus nemzedék” távozása óta.*

– A katonaságnál kapcsolatba kerültünk Csetneki Gáborral és Orosz Istvánnal: ők a bölcsészkar reform-KISZ-vonalának a tagjai voltak. A bölcsészkaron 1969-ben került reformer vezetés a KISZ élére, és ez a periódus 1973-ig tartott. Amikor én a bölcsészkarra kerültem 1972-ben, akkor Margócsi István – jelenleg a reformkori irodalomtörténeti tanszék professzora – volt ennek a reformista iránynak a KISZ-titkára. Engem, legfiatalabbnak, beválasztottak a bölcsészkar vezetésbe is. 1972 őszén azt az Orosz Istvánt választották a BTK KISZ-titkárává, aki később a *Beszélő* nyomdája lett három és fél éven át.

– *Az 1973-as „filozófuspernek” volt-e kihatása a bölcsészkaron?*

– Nagyon is. Ezt a filozófusper összekötötték a bölcsészkar reform-KISZ-vezetés elleni támadással. A *Kritika* című folyóiratban zajlott is egy vita, melyhez többek között az egyik egyetemi tanár is írt egy hozzászólást. Ennek az volt az üzenete, hogy a Hellerék által képviselt nézeteknek, lám, ez a reformista KISZ a materializálódása. A filozófusperhez kellett produkálni egy olyan helyzetet, amikor rá lehet mutatni valakikre mint Hellerék követőire, táborára. Ezt a szerepet szánták a bölcsészkar reform-KISZ-vezetésnek, és ez egyben ürügyet is jelentett a szétveréséhez. Orosz Istvánt lemondatták,

miután megfenyegették, hogy nem kap diplomát, és ezt követően tiltakozásként szinte mindenki lemondott a régi KISZ-vezetésről, köztük jómagam is.

– 1977-ben zajlik le az ellenzék idősebb generációjának Marx-vitája, amelyben ők szembehelyezkednek saját marxista múltjukkal. Nektek, fiatalabbaknak mit jelentett a marxizmus? Köztudott, hogy a hatvanas évek reneszánszához hasonló szövegolvasó szemináriumok a hetvenes években is folytatódtak. Fölmerült-e egyáltalán számokra vagy számotokra ez a kérdés úgy, hogy nektek most valamikor a marxizmus, mint olyan, problémáját le kell magatokban rendezni? Vagy kérdezném úgy, hogy a marxizmus vagy a marxizmus reneszánsza akadályává vált-e valamikor a ti további fejlődéseteknek, és ha igen, akkor ez mikor következett be?

– Az egyetem időszaka alatt számos olyan szemináriumot szerveztünk magunknak, amit nem lehetett hivatalos óráként az indexünkbe felvenni. Ezek között szerepelt Marx-olvasó szeminárium is. Jellemző módon a Művelődésügyi Minisztérium hosszú éveken át nem engedélyezte eredeti Marx-szövegek olvasását egyetemi tantárgyként. Abban az időben a marxizmus nem történetes, nem tudszocós változata hasonló funkciót töltött be a filozófia iránt komolyabban érdeklődő diákok körében, mint a latin a nyelvtanulásban: egy nem beszélt nyelv elsajátítása, mint technikai alap, megkönnyítheti a rá épülő modern nyelvek tanulását. Igaz, a marxizmusnál a vele szemben felmerülő kételyek és maga az elszakadási folyamat jelentette ezt az alapozást. Már 1973–74-ben olvastuk Kis János, Bence György és Márkus György a marxizmus politikai gazdaságtanával szakító művét, a *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?*-t. Egyébként ezért a munkájukért távolították el őket 1973-ban a Filozófiai Intézetből. Márkus emigrációba kényszerült, míg Kis és Bence tizenhét éven keresztül volt állás nélkül.

A saját magunk számára szervezett szemináriumok elég széles skálán mozogtak. A már említett Marx-olvasón kívül Hegel-, Max Weber-, Lukács-, Habermas-, Bourdieu-, Polányi-szemináriumokat szerveztünk a bölcsészkaron belül, míg Jánossy Ferenchez a közgazdász egyetemistákkal közösen jártunk két éven át. Szelényi Iván speciálkollégiumára, az orosz birodalom történetéről, ameddig a közgázon megtúrték, szintén sokan jártunk át a bölcsészkarra. A hetvenes évek közepétől ezeket egészítették ki a demokratikus ellenzék későbbi vezető figurái által magánlakásokon tartott előadás-sorozatok, Kis János Keynes munkásságát vagy a nyugati szovjetológiai irodalmat elemző szemináriumától kezdve az egyszemélyes egyetemnek tekinthető Szabó Miklósig. Ő egyetemisták generációit ismertette meg magánlakásokon hol öt-tíz, hol száz-százötven személyes előadásain a kelet-európai sztálinizmusok és posztstálinista időszak valódi történetével.

Filozófus barátainak ugyanakkor keservesebben és fáradtságosabban kellett megoldozniuk a marxizmustól való elszakadásért, mint mondjuk nekem. Engem mint szociológust, a terep és a közvetlen valóság könnyebben elfordított a teoretikus kérdésektől, s anélkül szakadhattunk el a marxizmustól, hogy igazán szenvedni kellett volna ettől.

– Másként kérdezek: éreztétek-e annak szükségét, hogy a nézeteiteket, amelyek a hetvenes években alakultak ki, valamiféle egységes nézetrendszerben kellene összefoglalni? Volt-e ebben a nemzedékben, amelyet te is képviselsz, valami ilyen szándék? Mert hogy az előttek lévőkben volt, az nemcsak abból következik, véleményem szerint, hogy filozófusok, hanem abból a szituációból, amelyikben felnövekedtek. Nyilvánvaló, hogy a hetvenes éveknek a sztárműfaja végül is a szociológia lesz, de a szociológiának is vannak különböző típusai. Nyilván Kemény István kiszorulása is összefügghet azzal, hogy ő nem azt a fajta szociológiát akarta művelni, ami itt divatba jött akkor, hanem

egy másfajta, „megértő” szociológiát. Az ő mesterei teljesen másfajta szociológiát jelentettek, más irányba mutattak, mint ami itthon divatba jött a hetvenes években. Magyarán: egy elméleti alapozású szociológiára volt-e bennetek hajlam, vagy ez nem volt kérdés?

– Az egyetemen sokkal inkább, mint azután. A „teoretizálásnak” az egyetemen újgyakorlat jellege is volt. Saját belső, informális presztízshierarchiánkban is szerepet játszott az, hogy valaki ne csak az „empíria”, hanem a „teória” területén is megállja a helyét. De az egyetem után már nem volt ilyen szigorú az intellektuális társasági elvárás. Az ember különböző dimenziókban metszette le magáról a marxista fogalmi keretet, a marxista kategóriákat, s számunkra a hetvenes évek közepétől fokozatosan a polgári demokrácia víziója vette át a marxista jövőkép szerepét.

– Ha az előttek járó, tehát a Kis János-nemzedék marxizmushoz való viszonyát nézzük, akkor azt hiszem, annak egyik kulcskérdése az volt, hogy ők akkor szabadultak meg a marxizmustól – lehet azt mondani –, amikor rájöttek arra, hogy fogalmilag, nyelvileg már nincsen szükség többé ilyen módon leírni a valóságot, mint addig. Tehát egyszerűen egy újfajta politikai szituáció újfajta nyelvezetet követelt. A ti generációtok elsajátította-e olyan mélységben a marxista frazeológiát, hogy szüksége, igénye legyen a gyökeres szakításra?

– Bizonyos értelemben nem. Komolyabb munkáimban, az egyetemi szakdolgozatomban s az azt követőkben nem kísért a marxizmus. De már a hegelianizmus sem. Abban az értelemben, miszerint a történelemnek előre tétélezett célja lenne, amit akarva-akaratlanul beteljesít. S ebből a szempontból szinte már mellékes volt, hogy a „nagy végrehajtó” egy isteni természetű világszellem vagy a munkásosztály. Ma már nehéz átérezni, hogy a hetvenes évek elején az egyetemen miért válhatott primer politikai kérdéssé egy Hegel kontra Kant vita. Pedig elég világos volt, hogy aki Kant révén Hegelt támadta, az egyben a marxizmust is támadta. Hiszen, ha mint Kant szerint a világnak van olyan szeglete, amely nem megismerhető, akkor tudásunk a világról csak részleges és viszonylagos lehet. Ebben az esetben viszont nincs egy egyetlen igazsággal megítélhető objektív valóság, nincs a világnak egyenes vonalú fejlődése, így nincs e fejlődésnek alanya – Hegelnél a világszellem –, és nincs mit Marxnak a feje tetejéről a talpára állítania azzal, hogy a világszellemet a munkásosztállyal helyettesíti be. Így pedig veszélyben a kommunizmus eljövetele, ergo, aki Kantot szereti, rendszerellenes. Így aztán néhány kantianus barátom igencsak közel került ahhoz, hogy kirúgják az egyetemről. Én mint szociológus hallgató, másképp átpolitizált szakmai vitákban mozogtam.

Szakdolgozatom témája 1977-ben a román és a bolgár sztálinizmus összehasonlítása volt. A román sztálinizmust mint klasszikus sztálinizmust írtam le, amely szerkezetileg nagyon hasonlított az egykori szovjet sztálinizmushoz, és bizonyos értelemben, a maga húsz-harminc éves megkésettisége és az ebből adódó illeszkedési problémák okozták a kettőjük közötti konfliktusokat. A bolgár sztálinizmus ezzel szemben egy, a szovjet piachoz kapcsolódó útítárs sztálinizmusként volt jellemezhető.

Egyetem után a Világgazdasági Kutatóintézet kelet-európai osztályára kerültem. Összejött négy fiatal srác, Réti Tamás, Mizsei Kálmán, Hunya Gábor meg jómagam, s mi négyen egészen más értekezési stílust honosítottunk meg, mint ami addig szokás volt. Ezt akkor úgy hívtam, hogy száműztük a „vörös kategóriákat” a leírásból, és tudatosan, teljesen öncenzúramentesen írtunk. Magyarország abban különbözött a környező szo-

cialista országoktól, hogy számos olyan kutatóhellyel, tudományos intézettel rendelkezett, ahol többé-kevésbé szabadon lehetett írni, csak legfeljebb az íróasztalnak és nem a nyilvánosságnak. Amikor fél évtizedes kutatói munka után össze kellett állítanom a publikációs listámat, akkor arra csak két lakáshirdetést írhattam volna fel. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne írtam volna. A mi rendszerünkre jellemző cenzúra inkább a művek megjelenését, mintsem megszületését akadályozta meg.

Nekem 1978-ban az intézetben az első munkám a második világháború utáni lengyel mezőgazdaság történetéről írott tanulmányom volt. Az ún. „hideg kollektivizálás” folyamatát mutattam be, mikor is a földtulajdon magánkézben hagyása mellett „államosították” a lengyel mezőgazdaságot a földtulajdonon kívüli gazdálkodói környezet kiszáradásával, állami monopóliumokkal történő körülbástyázásával. Ez a dolgozat jelentette számomra a belépőt a demokratikus ellenzékbe. Ennek révén kerültem közeli ismeretségbe olyan emberekkel, akikről korábban hallottam, írásaikat olvastam, de személyesen nem ismertem őket. Ennek során keresett meg Bence György és Kis János is. Az intézeti vitán pedig megjelent például Bauer Tamás, Szabó Miklós és Juhász Pál, akiket szintén akkor ismertem meg.

– *Általában a kialakuló ellenzéken belül kellett-e belépő ahhoz, hogy valaki tagja legyen ennek a társaságnak? Szükség volt-e a belépéshez kézzelfogható szakmai-kutatói teljesítményre?*

– Azt hiszem, igen. Ez a kérdés bennem már a 77-es aláírásnál is felmerült. A Charta 77 melletti szolidaritási nyilatkozatot 34-en írták alá. Fölvetődött, hogy esetleg bővítik ezt a kört. Emlékszem, Könczöl Csaba megkereste a mi baráti körünket, hogy ha bővítik, akkor mi aláíránk-e. Akkor azt mondtam, hogy nem írnám alá, mert nem csináltam még semmit, nem mutattam föl semmit. Nem azzal akartam ebben a körben „megalapozni a nevem”, hogy alá merek írni egy tiltakozó ívet, hanem előbb szerettem volna valamilyen szakmai teljesítményt felmutatni. Úgy gondolom, helyesen döntöttem.

Kifelé, a nagyközönség felé is fontos volt az, hogy demonstráljuk: nem azért lépünk fel a rendszerrel szemben, mert nincs egy olyan szakma, amelyben ne tudnánk megmutatni, hogy mi jók vagyunk. Ellenkezőleg. Mindenkitől elvárt dolog volt, hogy a saját szakmájában is produkáljon, és csak „mellékesen” legyen „ellenálló”. Ez természetesen nem kimondott igény volt, de a belső presztízshierarchiát eléggé meghatározta, hogy az illetők a saját szakmájukban képesek-e valódi teljesítményre. Nekem a lengyel dolgozat kellett ahhoz, hogy ebben a körben is hitelesnek tekinthessem magam. Utána már magától értetődő volt számomra a 79-es, Václav Havel börtönből történő kiengedését követelő nyilatkozat aláírása.

– *Nem sokkal később azonban kirúgtak a Világgazdasági Kutatóintézetből. Nem kívánom, hogy az egész történetet rekonstruáljuk, megtetted ezt más interjúkban. Tudva-lévő, hogy a kirúgás lengyelországi utadhoz kapcsolódik, néhány napos ott-tartózkodás után kiutasítottak. Ez 1981 letelején volt. Mit hoztak föl ellened?*

– A Külügyminisztériumon keresztül az Akadémiához közvetített vád az volt, hogy „a két nép barátságát sértő szervezetekkel és személyekkel” vettem fel a kapcsolatot. Valójában a mezőgazdasági miniszterhelyettestől a Paraszt-Szolidaritás vezetőjéig az agrárkérdés szempontjából fontos személyek teljes skálájával találkoztam. Arra, hogy eközben a lengyel BM emberei követnek bennünket, a harmadik napon a tolmácsunk figyelmeztetett. Az ezt követő öt nap, egészen addig, amíg a varsói rendőrkapitányság ki nem utasított az országból, a szakmai munkán túl egyfajta gyorstalpaló tanfolyamot

is jelentett számomra a „követők felderítése, azonosítása és lerázása” című tantárgyból. Egyébként nekem, aki 1956-ban még csak négyéves voltam, ez a lengyel út jelentette az első személyes élményt arról, hogy milyen is az, ha a „rendszer” összeomlik. Akkor legalábbis kettős hatalom volt Lengyelországban. Ennek biztos jele volt, mikor a szálloda portása már nem engedelmeskedett a BM-nek, hanem a megfigyelt vendéggel szolidarizált. Hiszen köztudott, hogy az egykori szocialista országokban „vendéglátóipar” és „politikai elhárítás” szinte szinonim fogalmak voltak.

– *1981 elején a Paraszt-Szolidaritás még nem legalizált szervezet. Nem lehet, hogy ez okozta a bajt, hiszen nyilván az ő képviselőikkel is találkozottál?*

– A Paraszt-Szolidaritás 81 januárjában még valóban nem volt elismert szervezet, de maga a Szolidaritás már igen. A hazai rendőrség viszont nem tudott különbséget tenni a még el nem ismert Paraszt-Szolidaritás és más Szolidaritás-szervezetek között. Még a Külügy- és a Belügyminisztérium sem, amint az nyilvánvaló lett számomra azon a rendőrségi kihallgatáson, mikor az útlevelem bevonták. Ezt követően az intézetemben fegyelmet indítottak ellenem. A fegyelmi bizottság rendkívül korrekten járt el, s nem is talált okot az elmarasztalásomra. Ennek ellenére az intézet igazgatója Aczél György és Pál Lénárd példastatuálást követelő telefonjai után azonnali hatállyal felmondott nekem, és kitiltott az intézetből. Elhatároztam, hogy munkaügyi bírósághoz fordulok. Na nem azért, mintha kételyeim lettek volna a bírói ítéletet illetően, hanem csak az ügy politikai jellegét kívántam demonstrálni, bizonyítani. Három ügyvéd nem is vállalta a képviselőmet, hallva a dolog politikai hátterét. Fedák Tibort, a 73-ban Harasztit védő Kaczián Lóránt vejét, aki végül is elvállalta a képviselőmet, a per után behívták az Igazságügyminisztériumba, és megfenyegették. Az igazságszolgáltatás „függetlenségének” korabeli állapotára jellemző, hogy az egyik bírónő nyugodtan odamehetett az ügyvédekhez, és közölhette vele, nem érti, miért ugrálok, mikor igazán tudhatnám, hogy ez már egy „főnt” eldöntött ügy. Eközben 35. állásban lévő közgazdász szolidaritási nyilatkozatot írt alá védelmemben. A legmagasabb rangú Tardos Márton, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője volt köztük, aláírta még Bauer Tamás, Juhász Pál, Jánosy Ferenc, Laki Mihály, Lányi Kamilla, Mihályi Péter, Szalai Erzsébet és még sokan mások is. A levelet Szentágothai Jánosnak, az MTA elnökének küldték el. Pár hónappal később Szentágothai válaszolt is a 35-ök beadványára, s ebben az állt, hogy velem szemben semmilyen politikai retorzióról nincs szó, hiszen elhelyezkedhettem a szakterületemen. Valóban, időközben Hankiss Elemér és Vitányi Iván jóvoltából a Művelődéskutató Intézet értékszociológiai csoportjába kerülhettem. Útlevel híján szakterületet is kellett váltanom, s ekkor kezdtem el az 1944 utáni magyar faluszociológiával, szűkebben pedig talán elsőként a szakmában kulákságtörténettel foglalkozni.

Szerződéselem fél évre szól, 1981 végéig, az év végén az egész csoportot átvitték az Akadémia Szociológiai Intézetéhez. A héttagú értékszociológiai csoportból egyedül engem nem akartak átvenni. Ekkor már én írtam Szentágothai Jánosnak, hogy, úgymond, nem tudom mire vélni az Akadémia eljárását. Végül is egy kompromisszum nyomán az Akadémiától független Szövetkezeti Kutatóintézetbe kerültem. Az Akadémia hajlandó volt státust és három évre fizetést adni csak azért, hogy megszabaduljon tőlem. Persze ehhez kellett a Szövkut fogadókészsége is. Ennek vezetője az a Gyenes Antal volt, aki a második Nagy Imre-kormány begyűjtési minisztereként megszüntette a begyűjtést, és feloszlatta a minisztériumot. Majd 56 decemberében, tiltakozva az MSZMP KB határozata ellen, melyben ellenforradalomra minősítették az október 23. és november 4.

közti időszakot, lemondott a KB-tagságáról. Az 1941 óta kommunista párttag ezt követően parkolópályára került. Miután felvett az intézetbe, azt mondta nekem: Bálintkám, ha az a kispap (mármint Bognár) kirúgott téged, én fölveszlek.

– *A Szövetkezeti Kutató azok közé a félperiferiális intézetek közé tartozott, amelyeket a pártvezetés nemigen háborgatott.*

– A hatalom csak részben tudta kontrollálni ezeket az intézeteket. Megpróbált elretentő, demonstratív intézkedéseket hozni bizonyos kutatók ellen, de azt már nem mindig tudta garantálni, hogy az adott intézetek vezetői ezt végre is hajtsák. A Szövkut kutatóinak például mintegy fele rendszeresen aláírta a különböző tiltakozó ívet, s ennek ellenére, amíg az intézetben dolgoztam, senkit sem bocsátottak el közülük. A Bős–Nagyvarosi Vízlépcső építése elleni tiltakozó ívet például Gyenes Antal is aláírta. Sőt néhányunkat díszkréten mindig tájékoztatott a nála látogatást tevő belügyi tisztekkel folytatott beszélgetésekről. 82 után pedig a hétfőnkénti kutatónapokon a *Beszélőt* nyíltan lehetett az intézetben árulni. De a Szövkuton belüli viszonyok nem általánosíthatók, mert már akkor is köztudottan a legliberálisabb kutatóintézetnek számított. Számos barátomat, politikailag sokkal kevésbé frekvenciált intézetekből egy-egy ellenzéki aláírási akció után simán eltávolítottak. Például a Színháztudományi Intézetből. A sorsok ilyen szórása nagymértékben az adott intézetek vezetőinek civil kurázsijától függött. Mindezt csak azért említem, mert véleményem szerint az ellenzéki mozgalom fejlődése szempontjából is fontos volt azoknak a szerepe, akik e félperiferiális intézményeken belül voltak.

– *Te egy korábbi interjúdban azt mondtad, hogy az ellenzéken belül három réteget lehet megkülönböztetni. Az egyik a kirúgottak és kiszorítottak csoportja, a másik azoké, akik bentmaradtak a hivatalos vagy félhivatalos intézményekben, s álnéven publikáltak vagy valamilyen módon, de határozott ellenzéki kötődésük volt, a harmadik pedig az egyetemisták és a marginális értelmiségiek. Ez mit jelentett a gyakorlatban, mondjuk, a te esetet nézve, aki egyfelől bent voltál egy hivatalosnak semmiképpen nem nevezhető intézményben, ugyanakkor nem tartoztál az ellenzék kemény magjához?*

– A kívül, illetve belül lévők csoportját inkább úgy lehetne elválasztani, hogy a politikai akciók mindig a legális szférán kívül lévőkől indultak el. A bentlévők szerepe inkább arra redukálódott, hogy a nevüket adták ezekhez az akciókhoz, de kezdeményezőként nem léptek fel. A bentlévők nevükkel mintegy a társadalmi bázisát demonstrálták a demokratikus ellenzék akcióinak. Ez rendkívül fontos volt annak érdekében, hogy a kemény mag akcióit ne lehessen a hatalom részéről egyszerű devianciának minősíteni, hanem fel lehessen mutatni a demokratikus ellenzék elveivel egyetértő „normális”, nem kiszorult értelmiségiek minél szélesebb táborát. Persze, megvolt a kockázata annak, hogy az aláírókat kirúgják, de a társaság túlnyomó többsége szerette volna megtartani az állását. Nem voltunk kamikázék, én legalábbis úgy gondoltam, hogy semmi olyasmit nem teszek, semmi olyasmit nem írok, ami az elveimmel ellentétes, sőt a nevemet is adom az ellenzék akcióihoz. S ha ezzel együtt még mindig állásban vagyok, akkor az jó. Ha nem, hát azt is vállalom. De úgy éreztem: fő feladatam a tudományos tevékenység, s az ellenzékkel való kapcsolattartás inkább szolidaritási gesztusokra korlátozódott.

– *A kintlévők számára kezdettől nagyon fontos volt a lengyel ellenzék példája, illetve kapcsolata a munkássággal. Sokáig úgy is nézett ki, hogy a magyar ellenzék képes lesz az értelmiség és a munkásság közötti úr áthidalására. A belül lévők is így gondolták?*

– Nem hiszem. Lengyelországban a második gazdaság – s most nem a fekete gaz-

daságról beszélek – kisebb mértékben létezett, mint nálunk. Lengyelországban a munkásság be volt zárva a nagy intézményekbe, nagy szervezetekbe. Nálunk volt egy menekülési útja a munkásoknak, mégpedig a magángazdaság területe, ami egyben depolitizálta ezt a réteget. S a legmozgékonyabb, legkreatívabb erői át is mentek a magángazdaságba. Ott megvolt a sikeressé válásnak az útja anélkül, hogy politizálni kellett volna. A hatalmat ki lehetett kerülni. Lengyelországban viszont nem volt meg ez az út. Az olyan volt, mint egy nagy fazék, amelyik le van fedve, alul pedig fűtik. Semmilyen menekülési út nem volt a lengyel munkások számára, ezért volt benne a helyzetben a robbanás lehetősége vagy veszélye. Az értelmiség ráhatása ezt még fölerősítette.

A *Beszélő* 1982-ben megindult vitájában én Kürthy Emil újságíró dédnagyapám nevében írtam egy cikket, aminek *Polgárrá válni* volt a címe. Ebben szembeállítottam egy polgári engedetlenségi és egy „proletár forradalmi” stratégiát, egy lehetséges magyar és lengyel stratégiát.

Lengyelországban rendszeresen ismétlődtek a munkáslázadások, ezeknek átörökítő élményanyaga volt az egymás után jövő generációk számára. Kézenfekvő volt azoknak a köre, akikhez szólni kellett, s világos volt az ellenzéki értelmiségi szerep tartalma is. Magyarországon más volt a helyzet, mások voltak a tradíciók, ezért úgy ítélem meg, itt nincs sem értelme, sem lehetősége semmiféle „munkáslázadásnak”. Ha az ellenzéki értelmiség erre vette volna az irányt, akkor valóban egy radikális szektává vált volna. De ezt a veszélyt elkerülte, mert a demokratikus ellenzék nem volt dogmatikus. Nálunk a tárgyalásra kényszerítés stratégiáját kell alkalmazni – írtam –, vagy másképpen: a jogba kell kapaszkodni. Nem akarom azt állítani, hogy amikor ezt írtam, előre láttam volna az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP tárgyalásait. De ami az ellenzéki politikai magatartás mintáit illeti, valami hasonló zajlott le 1988–89-ben Magyarországon. A hatalmat nem a klasszikus értelemben megdöntötték, mint például Romániában vagy Csehszlovákiában, hanem a kommunista pártot tárgyalások útján a hatalom átadására kényszerítették.

– *Ezzel már a Beszélő megindulása utáni időszakban vagyunk. Te részt vettél az előkészületekben?*

– A lapindítás elhatározásában nem. Ahogyan az előbb említettem, a demokratikus ellenzék politikai döntéseit azok hozták, akik kívül rekedtek a hivatalosság keretein, és én úgy gondoltam, hogy ez helyes is. Úgy éreztem, hogy ez az ő feladatuk, ez az ő jogosítványuk. Kis Jánost 1981 nyarán kerestem meg, amikor Orosz István barátom – akiről korábban az egyetem kapcsán beszéltem, Dunabogdányba történt költözése után – megkeresett. Azt mondta, hogy az ő házuk olyan ideális helyen van, s olyan hatalmas borospincéjük van a domboldalban, hogy alkalmas egy szamizdat nyomda működtetésére. Amennyiben kapnak gépet és anyagot, ők hajlandók erre. Ezt megbeszéltem Kis Jancsival, aki elfogadta az ajánlatot.

– *A Beszélő megindulása után neked mi volt a szereped?*

– A *Beszélő* kéziratát vittem ki Pistáékhoz Dunabogdányba, vagy pedig a feleségemnek, Békés Erzsinek adtam át a Külkereskedelmi Főiskolán, ahol angolt tanított. A külker főiskolán nem volt feltűnő egy ilyen találkozó. Tartottam a kapcsolatot a szerkesztőség és a nyomda között.

– *Tehát te voltál a kéziratok közvetítője egy személyben? Mi van, ha lebuksz?*

– Akkor közvetítette volna más.

– *Soha nem buktál le? Hiszen a rendőrség eléggé figyelte benneteket.*

– Sem én, sem Orosz Pista nem bukott le. Jól konspiráltunk. Még a legszűkebb baráti köröm sem tudott erről a szerkesztőség és nyomda közti összekötős szerepemről. Egyébként figyelemelterelésként az elosztó hálózatban is vállaltam egy kisebb szerepet, hogy lefedezem magam, hogy ne keressenek nálam valami komolyabb tevékenységet. A *Beszélő* általában 2000 példányban jelent meg, ezt először 10 darab 200-as csomagba, majd ezeket újabb 25-ös csomagokba osztották szét. Én egy ilyen 25-ös kis elosztó is voltam.

– *Meddig állt az életed konspirációs része ebből a tevékenységből?*

– Három és fél évig, amíg Orosz Pisták nyomták a lapot. Mikor teljesen kimerültek, idegileg-fizikailag, akkor átadták másoknak. Utánuk, a 12. számtól már Demszky Gáborék voltak a nyomdászok. De ezt csak 88 után tudtam meg én is, hiszen feljük már nem én közvetítettem. Egyébként amíg én csináltam, a *Beszélő* szerkesztőségének más tagjai akkor sem tudták, hogy én vagyok az, aki a kéziratokat közvetíti. Ezt Kis Jancsi tudta egyedül. Ő volt az egyetlen, akihez az összes információ befutott. Bár a hatalom nem ment el odáig, hogy a szerkesztőket letartóztassa és eljárást indítson ellenük, de a nyomdai vonalon igen intenzív rabló-pandúr játék folyt, hiszen technikailag valóban lehetlenné akarták tenni a szamizdatot. Szerencsénkre azonban Orosz Pista nyomdáját sikerült jól elkonspirálnunk.

– *Orosz Istvánnak volt ekkoriban állása? Úgy értem, a szakmájában dolgozott?*

– Állása volt, de nem a szakmájában. Dunabogdányi lakos lévén, elég sokáig a Nemzeti Bank visegrádi üdülőjében kertészkedett. Kertész volt meg portás. Ebben az üdülőben néhány esetben Kádár János is megfordult. Ha a BM-nek akár csak sejtelve lett volna arról, hogy Orosz Pista a *Beszélő* nyomdája, akkor egyszerűen nem engedhette volna Kádár János fizikai közelségébe.

– *Még egy dolgot az előállításról. Mi történt az elkészült kétezer példánnyal?*

– Orosznak volt egy kapcsolata, ahová elszállították.

– *Egy tételben szállították el a kétezer példányt?*

– Azt hiszem, igen.

– *És ott történt az elosztás?*

– Igen. Kockázatos lett volna, hogy a nyomdába járjanak ki emberek, hogy onnan hordozgassák el akármilyen kis tételben. Az egész elvitték tehát az elosztó központba, de hogy ez hol volt, nem tudom, ilyeneket nem kérdeztünk egymástól.

– *Életednek csak egyik része volt a konspiráció. Mivel foglalkoztál még?*

– Valóban, életemnek csak egyik része volt az, amiről eddig beszéltünk. Két másik területen azonban szakmailag sokkal fontosabbnak érzem a szerepemet. Az egyik a *Medvetánc*-beli, a másik pedig a faluszociológiai munkám. Ami a *Medvetánc*ot illeti: úgy érzem, nem túlzás azt mondni, hogy a *Medvetánc* a 82–88 közötti időszak legjobb magyar társadalomelméleti folyóirata volt. A *Beszélő* mellett a *Medvetánc*on, majd később a *Századvég*en, e három igazán fontos folyóiraton nőtt fel a nyolcvanas évek politizáló ifjúsága. Egyébként Miklós Tamás érdeme, hogy a *Medvetánc*ot beindította, és létrehozta a szerkesztőbizottságot. Ez közel esett az én kirúgásomhoz, és Aczél György leszolt ide is, hogy nem maradhatok a szerkesztőbizottságban. Két számban tényleg nem jelent meg a szerkesztőbizottsági tagok neve, csak a főszerkesztő és a szerkesztőbizottság elnökéé. Két szám után viszont visszatettünk minden nevet. Kíváncsiak voltunk, mi történik. Beletörődtek.

Két szerkesztési elvet tartottunk szem előtt. Egyrészt szemben az egyéb legális saj-

tóval, ahol egy bátrabb cikket egy gyávábbal ellensúlyoztak, elhatároztuk, hogy nem egyensúlyozunk, hanem a lap egy irányvonalat képvisel, ennek az irányvonalnak megfelelő cikkeket jelentetünk meg, ami elég szokatlan volt Magyarországon. Másik elvünk az volt, hogy nem hazudozunk. Tudatában voltunk annak, hogy bizonyos témákról nem beszélhetünk, de egyetlen hazug mondatot sem jelentettünk meg.

Ami pedig a faluszociológiát illeti, az nem éppen egy önkéntes pályamódosítás eredménye volt. Miután 1981-ben bevonták az útlevelemet, le kellett tennem arról, hogy a továbbiakban is a kelet-európai országok második világháború utáni társadalom- és gazdaságtörténetével foglalkozzam. Így kezdtem el végül is, talán elsőként, a magyar kulákság történetét kutatni. Bekapcsolódtam a Szövetkezeti Kutatóintézet Juhász Pál által vezetett országos faluszociológiai vizsgálataiba, s ezek fedezékében próbáltam lehetőleg feltűnés nélkül felkutatni az egykor kuláklisra tett paraszt- és iparoscsládok még élő tagjait vagy leszármazottait. Dunapatajhoz kötődtem leginkább. Oda éveken át jártam. Csak ott közel kilencven egykori kuláksaláddal készítettem interjút. E munkából nőtt ki egy háromkötetes dokumentumszociográfia is, mely háromnegyed részt eredeti dokumentumok, egynegyed részt pedig a legkülönbözőbb társadalmi státusú emberekkel készített interjúk alapján mutatja be az egykori mezőváros, Dunapataj 1944 és 1958 közötti történelmét. Tekintetek, hangsúlyok, gesztusok – ezek kimaradása egy írott műből talán a legfájdóbb. Ezt pótolta némiképp Schiffer Palival közösen készített dokumentumfilmünk, *A Dunánál*.

– *A te neved akkor válik igazán ismertté, amikor a demokratikus ellenzék először hálózatot alakít, majd létrejön az SZDSZ. Hogyan kerültél olyan komoly szerepbe, hogy az SZDSZ egyik létrehozója, programírója lettél? Az említett közvetítői szerepnél nyilván többet tettél.*

– Kis Jánossal már 1987 előtt is közeli kapcsolatban voltam, bár inkább baráti, mint politikai kapcsolatban. Jellegzetes szakasza életemnek 1987, amikor általában hetenként kétszer lejártunk a Gellért-fürdőbe, ahol kettesben, öregasszonyos mellúszásban tempózáva beszélgettünk. Ez egy olyan időszak volt, amikor a demokratikus ellenzék strukturális átalakulása és hirtelen kiterjedése elkezdődött. Ez nem feltétlen új embereket jelentett, hanem annak a külső körnek új szerepekben történő megjelenését, amelyhez én is tartoztam. Az első ilyen új típusú, de az utolsó „népfrontos” ellenzéki akció a százak levele volt a képviselőkhöz, a költségvetés tárgyalását megelőzően. A korábbiak tiltakozó akciók voltak, amelyek egy-egy emberhez vagy egy-egy ember érdekében szerveződtek. Itt viszont már szinte politikai pártként lép fel ez a társaság, holott formálisan még szó sincs pártról. Ez az utolsó akció, amelyben a népi írók tábora együtt található a demokratikus ellenzékkel. Ebben az időben a tervezett második monori találkozó előkészítésének és ennek a levélnek a kapcsán viszonylag rendszeres volt az érintkezés a Csoóri–Csurka-körrel. Ekkor már magától értetődő dolog, hogy én is azok között vagyok, akik ebben az időben rendszeresen összejöttek Kenedi János lakásán.

– *Számomra elég meglepő, hogy a Társadalmi Szerződés, illetve a lakitelki konferencia kapcsán kialakult feszült helyzetben a százak levelét sikerült közös akcióban megszervezni. Nyilvánvaló, hogy a népiek és az urbánusok együttműködése már nem volt úgy helyreállítható, mint Monor környékén, amely sokak szerint az együttműködés csúcspontja. Kívülről nézve nem igazán érthető, hogy ilyen körülmények között a százak levele elkészülhetett.*

– Pedig érthető. Ennek a levélnek azért nem volt olyan nagy jelentősége.

– *De hiszen te mondtad, hogy ez egy merőben új típusú akció volt.*

– Új típusú volt annyiban, hogy új közeg felé fordultunk, s új volt tartalmában is, de amit követeltünk, az nem volt olyan radikális. A költségvetési vitához akartunk megfontolásokat ajánlani. Igyekeztünk felhívni a képviselők figyelmét, hogy a magyar gazdasággal milyen komoly bajok vannak. De ez egyben egy figyelmeztetés is volt a számukra: eddig senki nem kérte számon rajtuk, hogy mit csinálnak a parlamentben, mert a közvélemény, az ellenzék számára nyilvánvaló, sőt elfogadott volt, hogy a parlament csak az MSZMP jelentéktelen politikai díszlete, attól kezdve viszont elvártuk tőlük, hogy úgy viselkedjenek, mintha nem az lenne. Ez volt a levél igazi üzenete. A mélyebb folyamatokat azonban az MSZMP reformerei, a népi tábor és a demokratikus ellenzék alkotta politikai háromszög mozgása, s ennek első ütközése: Lakitelek alakította. Lakitelekre meghívtak engem is. A kilencfős szervezőbizottság egyik tagja Bihari Mihály volt. Juhász Palit és engem ő hívott meg. Miután azonban kiderült, hogy a demokratikus ellenzék számos vezető tagját, köztük a *Beszélő* körét nem hívják meg, úgy döntöttünk: nem megyünk el. Szerintem részünkről ez helyes lépés volt. Mint azóta ez már számos reformkommunista és MDF-es interjúból is kiderült: ez volt a Pozsgay-szárny támogatásának az ára. Így már 1987-ben világossá váltak azok a mélyebb törésvonalak, melyeket még akkor sem lehetett volna áthidalni, ha szervezetileg szorosabban együttműködünk. Állandóan gúzsba lettünk volna kötve, hiszen az MDF politikája kezdettől a Pozsgayval való összjátékra épült. Mikor ez világossá vált, akkor vetődött fel egy MDF-től elkülönülő „kiskoalíció” létrehozásának gondolata. Mellesleg ezek a Monorhoz, a „Százak levelé”-hez hasonló akciók a demokratikus ellenzékétől nagy önmegtartóztatást kívántak. Mert, hogy ne legyen aránytalanul egyoldalú a résztvevők köre, a népiek szintjére kellett leszállítani az ellenzéki részt vevők számát is. Ez nemcsak önkorlátozást jelentett már addig is, de belső konfliktusokhoz is vezetett. Így született meg 1988 tavaszán a Szabad Kezdeményezések Hálózata.

– *A Hálózat előtt csak egy megjegyzés. 1987 nemcsak a te jellegzetes éved, de komoly változásokat hoz az MSZMP-ben és az ellenzékben is. Megjelenik a Társadalmi Szerződés, majd 1987 nyarán jön Grósz Károly, és több mint egy évig ő lesz a magyar miniszterelnök. Meg kell kérdezem: milyen volt ekkor hatalom és ellenzék viszonya? Ma már egyre többször hallani, olvasni, hogy az egész pártapparátus, horribile dictu: a belügy III/III-as osztálya olvasta a *Beszélőt*, s úgy látszik, valamit tanult is belőle. De mit jelentett ez a gyakorlatban?*

– Az MSZMP-vel gyakorlatilag semmi ilyen viszonyunk nem volt, se formálisan, se informálisan. Teljesen nyilvánvaló volt számunkra, hogy a demokratikus ellenzék, a *Beszélő* köre az az intézményes rendszerváltásban érdekelt, és ez nemigen fért meg egy olyan típusú átmenettel vagy az MSZMP olyan típusú hegemoniájának fenntartásával, amiben a reformkommunisták 1988–89-ben még javában bíztak, a népi írók tábora pedig elkerülhetetlennek tartotta. Ez jelentette kettejük szövetségének az alapját.

Az MSZMP-n belüli harcoknak fontos tényezője volt a kritikus, független vagy ellenzéki csoportokhoz való viszony kérdése is. Pozsgay Imrének volt egy valóban korszakos politikai találmánya. Ugyanis az MSZMP-n belüli harcokban a különböző irányzatok egészen Pozsgay Imre nyolcvanas évek közepi fellépéséig gyakorlatilag csak az MSZMP-n belüli erőkre támaszkodtak, csak az MSZMP tagságán, illetve méginkább az MSZMP apparátusán belüli arányokat próbálták módosítani, azon belül szövetségeket nyerni. Pozsgay Imre valószínűleg tisztában volt azzal, hogy ő ebben az apparátusért

folyó versenyben mindvégig alulmaradna, és az ő újítása az volt, hogy túlnyúlt az MSZMP-tagok körén, és a párton belüli harcokhoz hiányzó bázist és támogatottságot a párton kívülről próbálta megszerezni. A kérdés itt az volt, hogy ki az, aki meg tudja nyerni a nem párthoz kötődő kritikus értelmiséget. Pozsgay Imre egyébként mindig óvatos volt. Ő az a politikus, aki világleletében zászlót akar bontani, de mire ki meri tekerni, már senki nem sorakozik mögé. Ez jellemezte az ő hazafias népfronti vezérségét is. A nyolcvanas évek közepéig a Hazafias Népfront mint szervezet az MSZMP reformereinek eszközül szolgálhatott volna a párton kívüli erők felsorakoztatására. Pozsgay azonban nem mert élni igazán az ebben rejlő lehetőségekkel. Ő sohasem ment úgy csinnbe, hogy kockáztatta volna a teljes kiszorulását a hatalomból, ezzel viszont el is veszítette azt a lehetőséget, hogy az egész hatalmat megszerezze. Ez volt az utolsó időpont, amikor egy átalakulásból a demokratikus ellenzékét hatékonyan ki lehetett volna szorítani. Mikor aztán a Hazafias Népfront elnökségéből átkerült államminiszternek meg PB-tagnak, akkor már az informálisan szerveződő és egész más módon intézményesülni kívánó független, de mégis comme il faut csoportok felé orientálódott.

Tehát így találkozott egymással egyik oldalról Pozsgaynak ez a politikai törekvése, másik oldalról pedig az MDF-et megalakító népies íróknak az a törekvése, hogy valamilyen modus vivendit találjanak a hatalommal, s egyezség révén változtassák meg a fennálló politikai berendezkedést.

A Magyar Demokrata Fórumnak viszont választania kellett lakitelki megalakulásakor, hogy ezt a reformkommunista vonalat választja-e szövetségesként, és elfogadja-e az ezzel járó előnyöket, vagy pedig a demokratikus ellenzékkel szolidáris, akiket már nem lehetett összehozni még a Pozsgay-féle szárnyal sem. Pozsgay elég intenzív informális politikai társasági életet élt, ebben meglehetősen hasonlított Aczél Györgyhez, aki addigra már kezdett kikopni a hatalomból. Tudom, hogy korábban számos alkalommal kapott Kis János is meghívást Pozsgay Imrére. Aczél György is kívánt Kis Jánossal érintkezni, és Kis Jancsi elhárította az ilyen típusú közeledéseket, míg a népies írók csoportjával ezek elég intenzív és szoros kapcsolattá váltak.

Ez a törekvés segítette a Magyar Demokrata Fórumot létrehozni, és Pozsgay mintegy legitimálva a lakitelki találkozót, hozta Grósz Károly üdvözlését. Persze Grósz Károly nem örült különösebben ennek a fejleménynek. Ez a Pozsgay-féle taktika, nevezetesen a párttagságon kívüli bázis megteremtésével erősíteni a párton belüli pozíciót, divatot teremtett az MSZMP-n belül, és a pástra dobott még két nagy báziskeresőt. Nekik azonban ez a taktika nem jött be oly mértékben még időlegesen sem, mint Pozsgaynak. Az egyik Nyers Rezső volt, aki a létrejött Márciusi Frontot próbálta mint szocdem középpal színezetű szervezetet felhasználni erre a szerepre. A másik pedig Berecz János, akinek, ha jól tudom, aktív szerepe volt a Kisgazdapárt körüli machinációkban.

– *Te úgy váltál ismertté, mint aki kezdettől az ellenzék párttá alakulását szorgalmazta.*

– 1988 májusában a Hálózat megalakulásakor, de még 1988 novemberében is, amikor az SZDSZ megalakult, jogilag csak egyesületet vagy társadalmi szervezetet lehetett létrehozni és bejegyeztetni. Mivel ekkor még nem volt párttörvény, ezért nemcsak mi, de az összes későbbi politikai párt is jogilag egyesületként működött. De nem is ez volt az igazi kérdés, hanem az, amit leegyszerűsítve „mozgalom vagy párt” dilemmaként lehet felvázolni. Én elmaradtam romantikus elképzelésnek tartottam a párttá való szerveződéstől idegenkedni és a mozgalmi szerveződésnek valamilyen magasabb erkölcsi-

séget tulajdonítani. Nem rendelkezett megfelelő ismeretekkel a politikai intézmények természetét illetően, vagy egyszerűen álszent volt az, aki a modern parlamentáris demokráciát politikai pártok s az azokat jellemző szerveződési elvek nélkül képzelte el. Az MDF például szinte a választási kampány kezdetéig mozgalomként definiálta magát. De ez a gyermekbetegség más mai politikai pártokat, például a Fideszt sem kerülte el.

Sajnos, a Hálózat már megindulásának pillanatában egy életképtelen szerveződés volt, és ez még nyilvánvalóbbá vált működése során. Olyan szervezetet hoztunk létre, amely versenyképtelen volt az MDF-fel szemben. Már a Hálózat megalakítását megelőző, Kenedi János lakásán folytatott vitákban azt az álláspontot képviseltem, hogy a demokratikus ellenzék saját szervezet nélkül nem hozhatja létre a népfreontos Hálózatot, mert eltűnik benne. Szerencsétlen konstrukció volt, hogy a Hálózat egyszerre volt különféle fontosabb és kevésbé jelentős, kisebb szerveződés gyűjtőszervezete, és ugyanakkor a demokratikus ellenzék kvázi pártja is. Már akkor is úgy láttam, hogy a Hálózat szervezetként kevesebb, mint amennyire a demokratikus ellenzék politikai hiteléből telene. Persze racionális megfontolás állt a Hálózat mögött: az MSZMP abban az időben még nehezen tűrte az ellenzéki szervezeteket, és akkor erősen különbséget tett az együttműködőbb Magyar Demokrata Fórum és köztünk. Ráadásul a tömegkommunikáció sem adott hírt rólunk. Még a napilapok közleményeinek kisbetűs rovata is nehezen nyílt meg számunkra. Hírt adott viszont az MDF-ről. Igaz, hogy csak egy hónappal az első lakitelki találkozó után, de a *Magyar Nemzet* egész oldalas Pozsgay-interjújában mégiscsak benne volt a lakitelki nyilatkozat is. Az 1988-as második lakitelki találkozóról pedig már beszámolt a TV-Híradó.

Akik tehát az MSZMP-n kívül tájékozódni akartak, szinte automatikusan az MDF-hez sodródtak. Ez ugyanakkor kisebb kockázatot jelentett, mint a Hálózathoz, s így közvetve a demokratikus ellenzékhez tartozni.

Azzal, hogy a Hálózattal fél évet elvesztettünk, jelentős hátrányba kerültünk. A Hálózat szétesését egyébként az okozta, hogy túl „maximalista” célt tűzött maga elé, mégpedig azt, hogy katalizátora lesz a különböző alulról jövő kezdeményezésnek. Kezdetből természetlen vitákat folytattunk arról, hogy a Hálózat országos tanácsa, illetve szövívői testülete hozhat-e politikai döntéseket, vagy pedig a feladata nem más, mint az alulról jövő kezdeményezések koordinálása, egységbe foglalása és közvetítése.

Ezt az utóbbi elképzelést azok támogatták, akik érezték, hogy egy egységes politikai mozgalomban a súlyukat részben elveszítenék. Ezt ugyanis csak egy olyan szervezetben tarthaták volna meg, ahol a különböző körök és kis mozgalmacskák elkülönülnek, és ugyanolyan súlya lehet egy ötfős közösségnek, mint egy ötszáz fősnek. Természetesen tehát nem azt a koncepciót képviselték, hogy alakuljon ki olyan politikai szervezet, amely önmagában képes mozgalmat teremteni és politikai döntéseket hozni. 1988 novemberében a Hálózat közgyűlésén kellett az elhatározó döntésnek megszületnie, hogy egy széteső értelmiségi klubból valódi politikai párt szülessen. Eközben a demokratikus ellenzék vezető személyiségeinek jelentős része (Kis János, Haraszi Miklós, Demszky Gábor, Tamás Gáspár Miklós) külföldön tartózkodott, s így Kenedi Jánossal és Szabó Miklóssal hárman irányítottuk a párttá válás akcióját. Kőszeg Ferenc pedig a pártszerű működéshez szükséges alapszabály-tervezetet készítette el.

Ekkor kerültem a demokratikus ellenzék és az SZDSZ első vonalába. A közgyűlésen már csak mindössze kb. 20 tartózkodás és ellenszavazat opponálta az átalakulást. Formailag egyesületként, társadalmi szervezetként alakultunk meg, de az magától értetődő

volt, hogy jellegünkben, szellemünkben politikai párt vagyunk. Az SZDSZ akkor elfogadott Elvi Nyilatkozata, melyet Szabó Miklóssal fogalmaztunk, volt az első hivatalos politikai dokumentum, amelyben egy politikai szervezet saját hagyományai között a három magyar forradalom, köztük az 56-os forradalom, eszmeiségét és követeléseit vállalta. A második, a 88-as lakitelki találkozó dokumentumában az MDF 56-ot még nem hívja forradalomnak, hanem elkeni a megnevezés kérdését. És persze ez volt az első politikai szervezet, amely a demokratikus ellenzékkel való folytonosságot felvette a programjába. Ez volt az első olyan szervezet is, amely ténylegesen ellenzékinak és nemcsak függetlennek tekintette magát. A Magyar Demokrata Fórum még sokáig se nem kormánypártiként, se nem ellenzékiéként határozza meg magát, s majd csak az ellenzéki kerekasztal második ülésén fogadjuk el az Ellenzéki Kerekasztal nevet, mert az MDF csak ekkor tesz le arról, hogy csak függetlennek és ne ellenzékinak is tekintse magát.

Egyébként, amit korábban Pozsgay óvatosságáról mondtam, az 1989-ben kifejezetten előnyös volt az ellenzék számára. Az igazság az, hogy a magyar társadalomnak érdeke volt, hogy Pozsgay Imre ne legyen igazán kockázatvállaló, és a reformerek bent maradjanak a MSZMP-ben. 1989. május 1-jén, a népligeti nagygyűlésen kifejtettem, hogy az MSZMP reformszárnyának, a Nyers- és Pozsgay-szárnyak az a történelmi hivatása, hogy bent maradjon az MSZMP-ben, és pacifikálja az MSZMP konzervatív erőit. Pedig ekkorra a reformerök közül már sokan sürgették a szakítást. Szerintem a korai szakítás mondjuk Grósz és Pozsgay között katasztrofális következményekkel járhatott volna, hiszen akkor a teljes apparátus és erőszakszervezet még mindenfajta kontroll nélkül a konzervatívok kezében maradt volna.

Végül is Pozsgayék voltak azok, akik a „konzervatív kezét” többé-kevésbé lefogták. Bár nem kellett nagyon erősen fogni, mert azok maguk is bizonytalanok voltak, de azért jó, hogy Pozsgayék ott voltak. Más kérdés, hogy ezzel saját jövőendő történelmi szerepüket is „leadták”.

– *Az Ellenzéki Kerekasztalban az SZDSZ vitte a vezető szerepet. Evidens volt, hogy ez az ellenzéki összefogás létrejön?*

– Nem volt az. Kis János 1989-ben az SZDSZ márciusi kongresszusára hazajött Amerikából, és meghirdette: az ellenzéki erőknek össze kellene fogniuk, hiszen az MSZMP Fejti-féle szárnya külön-külön próbált volna a szaporodó ellenzéki szervezetekkel tárgyalni. Ekkor egy kongresszusi határozatot is előterjesztett. Ezzel párhuzamosan jelentkezett Kónya Imre, aki a kongresszusunkon olvasta fel a Független Jogász Fórum hasonló kezdeményezését. Erre Kis János levetette a napirendről a mi határozat-tervezetünket, mert tudta, hogy ha a javaslat az SZDSZ kezdeményezéseként fut, akkor a Magyar Demokrata Fórum presztízsokjából megölheti a dolgot. A Független Jogász Fórum kezdeményezéseként viszont volt esély arra, hogy az együttműködés létrejöhessen. A „kék könyv”-ben, a Rendszerváltás Programjában, ha megnézed a politikai átmenet programját, ott már akkor leírtuk a pontos taktikát, ami alapján az egész Ellenzéki Kerekasztal a nyár végéig működött, anélkül, hogy ellenzéki kerekasztalnak lenne nevezve. Azt, hogy a nemzeti kerekasztalon miről, milyen témákról, milyen feltételekkel, hogyan tárgyaljunk, mi leírtuk, még mielőtt az ellenzéki kerekasztal létrejött volna, és gyakorlatilag az SZDSZ-es foratókönyv szerint zajlottak az események. Ugyanakkor az is tény, hogy ebben a helyzetben belemosódtunk az ellenzéki közös szervezetbe, s bár mi tisztában voltunk a saját meghatározó szerepünkkel a tárgyalások alatt, a közvélemény ebből szinte semmit sem érzékelhetett, az SZDSZ még a politizáló közvélemény szá-

mára is alig-alig létezett, a közvélemény-kutatások szerint mindössze 3-4 százalékos párt volt.

Ennek ellenére számunkra létkérdés volt, hogy ez az összefogás létrejöjjön. Egyszerre két dolgot kellett szem előtt tartani: meg kellett akadályozni, hogy az MDF Pozsgay segítségével az MSZMP-n kívüli politikai paletta monopolistájává váljon, és el kellett érni, hogy az MSZMP, meglévő monopóliumai révén, egy előkészítetlen választáson ne legyen domináns, legitím pártként mentse át magát. Tehát ne legyen, mint ami később, mondjuk, Bulgáriában. Ehhez be kellett szorítani az MDF-et az Ellenzéki Kerekasztalba, s ezen keresztül megpróbálni semlegesíteni az esetleges MSZMP-MDF alkukat. Ezt 1989 nyarának végéig sikerült is elérni. Az MDF kényszeredtségét az Ellenzéki Kerekasztal teremtette politikai helyzetet illetően jól mutatja, hogy a megbeszéléseken alacsony szinten képviseltették magukat. Állandó résztvevőjük Szabad György és Sólyom László voltak, akik a népi írók vagy Bíró Zoltán mellett akkor még inkább csak szimpatizáló kívülállónak számítottak. Később tűnt fel az MDF-ben újonc Antall József. 1989 júniusa után az MSZMP-n belül a Grósz-Fejti-féle konzervatív vonaltól átkerült az Ellenzéki Kerekasztallal való tárgyalás joga a Pozsgay-Nyers képviselte reformerekhez. A nyár közepétől viszont a hivatalos tárgyalások mellett egyre intenzívebbé váltak az Antall József és Pozsgay Imre közti informális megbeszélések. Ekkor az MDF nem bízott abban, hogy az MSZMP beleegyezik a teljesen szabad választások megrendezésébe, illetve elfogadja azok eredményét, ha ez számukra a hatalomból való teljes kiszorulás kockázatával járna. Így egyértelműen arra játszottak, hogy Pozsgay párton belüli pozíciójának erősítésével biztosítsák saját szerepüket, illetve egy „jó” MSZMP és az MDF jövőbeni együttműködését. Ezért támogatták egy középerős elnöki intézmény alkotmányos megteremtését, illetve a közvetlen elnökválasztást. Ez abban az időben magától értetődően Pozsgay Imre elnökségét eredményezte volna. És ezért akarták rohamtempóban, még mielőtt az összes megtárgyalandó ügyben létrejött volna a megállapodás, az MSZMP 1989. októberi kongresszusa előtt lezárni a tárgyalásokat. Persze a velünk folytatott viták során sosem a személyes alkukra, hanem elvekre hivatkoztak. De ennek ellenére nem hinném például, hogy az elkövetkező néhány évben az MDF újra felvetné a közvetlen elnökválasztás gondolatát.

Az MDF tehát 1990 januárjáig úgy gondolta, hogy az MSZMP reformerői, illetve 1989 októberétől már MSZP nélkül nem alakítható stabil kormány Magyarországon. Mi viszont egyfelől úgy gondoltuk, hogy nem lehet hiteles intézményes rendszerváltás, ha az MSZ(M)P nem megy át az ellenzéki lét purgatóriumán, másfelől veszélyesnek tartottuk volna egy MSZP-MDF koalíciós tömb kialakulását. Nem véletlenül próbáltuk, még hozzá sikerrel az országgyűlési választások idejét az MDF és MSZP által is preferált 1989 őszi időpontról 1990 tavaszára tolni. Hiszen a hazai parlamenti demokrácia intézményrendszere szempontjából kulcskérdés volt, hogy a választások előtt kialakulhassanak és elkülönülhessenek egymástól a különböző ellenzéki pártok. Mindezekért vált szükségessé, hogy ne írjuk alá az 1989. szeptember 18-i megállapodást, amely számos erényén kívül az eddig elmondott alkuk jegyeit is magán viselte. Az már más kérdés, hogy ez a határozott lépésünk s az azt követő négyigenes népszavazás tudatosította a közvéleményben igazán, hogy az SZDSZ létezik, és az MDF-fel szemben egy alternatív ellenzéki politikát jelent.

– Zárásképpen azt kérdezem még tőled, hogy a demokratikus ellenzék korszakára visszanézve, kik voltak azok a meghatározó emberek, akik a te számodra ebből a körből,

akár emberi, baráti, akár politikai, szakmai, szellemi hatással voltak rád? Egyáltalán, kik azok a meghatározó emberek, akik úgy hatottak, hogy ma is fontosnak tartod őket?

– Nagyon sokan voltak, más és más szerepben. De talán közös bennük, hogy tanáraimból barátaimná váltak. Szociológusként a szakmába Balogh Zoltán, fiatal egyetemi tanárom vezetett be, aki 1979-ben öngyilkos lett. Később olyan szerencsém volt, hogy Juhász Pál munkatársa lehettem. Azért ma is, ha kimondom azt a szót, hogy szociológia, a kettejük neve jut rögtön az eszembe. Közgazdászként Jánossy Ferenc, politológusként Szabó Miklós szemináriumai és munkái adták számomra a legtöbbet. Politikai stratégiát pedig, ha azt egyáltalán lehet tanulni, akkor Kis Jánostól tanultam.

– A további pályafutásod szempontjából milyen elképzeléseid vannak? Politikai karriert akarsz-e a szó jó értelmében, vagy valamiképpen a szakmát és a politikát akarod ötvözni, vagy esetleg mást?

– Nehéz ezzel a kérdéssel őszintén szembenézni, mert egy olyan társaságba szocializálódtam, ahol illik azt mondani, hogy a politikát jobb híján és csak szükséges rosszként csinálja az ember, mert valójában az íróasztala mellé vágyik, arra, hogy tudományos tevékenységet végezzen. Ezzel együtt úgy érzem, hogy van tennivalóm a politika területén, s igyekszem megszívlelni Max Weber intelmeit, miszerint „A politika kemény deszkák erőteljes és lassú átfűrése, szenvedéllyel és szemmértékkel. Bizonyosan minden történelmi tapasztalat megerősíti az igazságot: az ember nem érthette volna el a lehetségest, ha időről időre nem nyújtotta volna ki kezét a lehetetlenért.” Ahogy ezt tette annak idején a demokratikus ellenzék is. A „szennedéllyel” elkerülni, hogy a politika kis számító, lélektelen bürokratáivá váljunk, de a „szennedéllyel” legalább ilyen fontos, hiszen anélkül csak hőbörgő bohóc lehetsz a politika színpadán.

(Kritika, 1993. január)